

**Борис Томанић, *Равногорски записи:*
Четнички дневници и мемоарске белешке
као извор за историју Другог светског рата,
Институт за савремену историју, *Catena Mundi,*
Београд, 2023, 369. стр.**

У епохи социјалистичке Југославије доминантно место у историографији и публицистици која се односи на Други светски рат имали су, у складу са политичким устројством земље и идеолошком климом, партизани, односно Народноослободилачки покрет Југославије. Дневници, мемоари и различита грађа руководица партизанског покрета, почевши од Јосипа Броза, објављивана је неретко у серијским публикацијама са импресивним тиражима. Дневничка и мемоарска грађа припадника Равногорског покрета, чије је објављивање у Југославији било изузетно ретко, такорећи непожељно, углавном је публикована у емиграцији. Постојао је, међутим, и део мемоарске и дневничке грађе која није објављивана због недоступности приређивачима и издавачима, али и она чији су аутори били нижеранжирани у хијерархији Равногорског покрета. Такав је случај и са пет равногорских дневника из

Војног архива у Београду које је приредио др Борис Томанић, научни сарадник Института за савремену историју.

Зборник започиње уводним напоменама др Томанића у којима објашњава специфичности везане за дневнике као вид историјских извора, њихов значај и контексте у којима су објављивани. У наставку увода приређивач доноси кратак преглед сваког од пет равногорских дневника, износећи детаље из живота њихових аутора.

На првом месту налази се дневник неименоваог аутора, настао у периоду новембар–децембар 1944. године. Претходи му уводна студија приређивача под насловом *На странпутици новог европског поретка*. Место настанка овог дневника је тешко одредити, али, судећи по расположивим информацијама, може се закључити да је аутор боравио на простору источне Србије. Међутим, нема конкретних података о јединици ЈВуО којој је при-

падао. Информације из бележака не односе се само на поменути део Србије, већ је аутор бележио и различите информације са других простора окупираних Србије, Југославије, али и појединих делова Европе. Занимљиво је напоменути да је у појединим сегментима наводио и појединости из историје Србије и српског народа у 19. и 20. веку, као и детаље о појединим политичким опцијама и ратним тактикама.

Следи дневник учитељице Миланке Цветковић из села Обреж код Варварина. Садржини дневника претходи увод приређивача под насловом *У Србији, под окупацијом – дневник једне учитељице*. Дневник је вођен са извесним прекидима у периоду од 2. септембра 1943. до 14. августа 1944. године. Дневничке забелешке настале су већином за време боравка ауторке у наведеном селу, које је припадало зони одговорности Варваринског корпуса, односно Великоморавске групе корпуса ЈВуО. За ове записе карактеристично је да нису само дневничког карактера, јер је ауторка записивала у исти блок и песме посвећене Равногорском покрету и појединим његовим припадницима. Дневник Миланке Цветковић, сесоске учитељице и симпатизерке равногорског покрета, значајан

је извор за проучавање улоге жена у Равногорском покрету, али и положаја жена у окупираној Србији уопште.

Дневничке забелешке поручника Мирослава Милетића, команданта 2. јуришног батаљона Горске гарде ЈВуО, налазе се на трећем месту. Забелешкама претходи Томанићев увод – *Од Тополе на до...Босне*. Милетићеве дневничке забелешке састоје се од две свеске, од којих је једна настала у периоду од 25. марта 1943. до почетка јуна 1944, а друга од почетка јуна 1944. до јануара 1945. године. На основу записа у овим свескама, сачуваним у Војном архиву, може се претпоставити да је аутор писао дневник и у периоду пре и након назначених датума, с тим што су ти материјали највероватније трајно изгубљени. Оно што је карактеристика Милетићевог дневника јесте да су у њему пронађени и записи других припадника Горске гарде, односно Миодрага Николића из Малог Пожаревца, Милорада Радосављевића из Страгара и Михајла Весића из Пружатовца. Дневнички записи прате пут поручника Милетића и Горске гарде по окупираној Југославији, описујући ратне прилике и борбе у којима је ова јединица ЈВуО учествовала од Шумадије, преко

Санцака, до Босне и назад у Србију.

Уводном студијом под насловом *Последњи круг око Драгачева и Голије* започиње део Зборника са дневником Владимира Јовановића. Аутор дневника вршио је за време Другог светског рата различите дужности у Равногорском покрету, али и у оквиру администрације „Владе народног спаса” Милана Недића. Дневничке забелешке Јовановић је водио кратко, односно у периоду од 14. октобра 1944. до 13. јануара 1945. године, на свега 22 странице џепног блока. Поред дневних забелешки, овај документ садржи и аутобиографију аутора на 24 странице, као и поруке намењене његовој мајци и сестрама. Јовановићеви записи значајан су историјски извор за изучавање историје Драгачева, али и чачанског краја у Другом светском рату. Нарочито се истичу детаљи у вези с продором партизана у тај део Србије 1944. године и борбе Равногораца са њима. Помиње се и долазак Црвене армије и неуспешан покушај сарадње ЈВуО са њеним јединицама.

Пети и последњи дневник приређен у овом зборнику дело је неименованог радио-телеграфисте, припадника Јужноморавског корпуса ЈВуО. Као и у

претходним деловима Зборника, приређеној грађи претходи уводна студија под насловом *Од Јужне Мораве до Босне*. Дневник се састоји од три свеске. Записи у првој свесци (Dnevnik. Sveska XII) почињу 10. августа, а завршавају се 7. новембра 1944. године. Друга свеска (Dnevnik. Sveska XIII) односи се на период од 7. новембра 1944. године до 10. јануара 1945. године. Трећа свеска (Dnevnik. Sveska XIV) започета је 10. јануара 1945, а датум последњег записа је 18. март 1945. године. Судаћи према оваквој нумерацији свезака дневника, може се закључити да је постојало још 11 сличних, односно да је аутор почео да води дневник много пре 10. августа 1944. године. Дневнички записи почињу у околини Лесковца, у лето и јесен 1944, а завршавају у Босни, односно у околини Модриче, марта 1945. године. Неименовани Врањанац описује кроз своје записе епопеју Јужноморавског корпуса у завршној фази рата, пратећи пут јединице и њених припадника од југа Србије, преко Краљева, Чачка, Сјенице и Пријепоља све до северне Босне.

У закључку Зборника Борис Томанић представља своју анализу приређених дневника, оцењујући њихове литерарне вредности, али и карактер и пси-

хичко стање аутора у тешким моментима 1944. и 1945. године. На крају, Томанић оцењује и вредност приређених дневника као историјских извора, али и њихове заједничке карактеристике везане за контекст у којем су настали.

Поред наведених уводних напомена, Борис Томанић је, као искусни приређивач историјске грађе настале у периоду Другог светског рата, озбиљно и студиозно приступио сваком од приређених дневника. На почетку сваког дневника налази се посебна уводна студија, са освртима на просторни, временски, политички и војни контекст у којем су настали обрађени дневнички записи. Овакав приступ приређивача осветљава читаоцима простор и време које дневници обрађују, а које је, у зависности од самог аутора дневика и његове припадности некој од јединица ЈВуО, различито. Битно је истаћи и да је Томанић, као приређивач извора, учинио значајне напоре у разумевању текста, термино-

логије, али и појединости везаних за људе и догађаје. Такође, у фуснотама је наводио значајне биографске податке поменутих лица, али и информације о познатим и мање познатим ратним дешавањима. У критици и представљању грађе, осим изворних докумената, односно дневничких забелешки, сачуваних у Војном архиву Министарства одбране Републике Србије, аутор је користио и бројне друге необјављене и објављене архивске изворе, потом штампу, као и многобројна историографска дела, монографије и чланке, домаћих и страних аутора.

Упркос чињеници да се дневничке забелешке у историографији сматрају извором другог реда, може се рећи да *Равногорски записи* доносе драгоцене информације онима који истражују историјат појединих јединица ЈВуО у завршним годинама Другог светског рата у Југославији.

потпоручник Милош Чорбић